

VZPOMÍNKOVÉ VYPRÁVĚNÍ V PODÁNÍ POLITIKA A FILOZOFA T. G. MASARYKA

BOHUSLAV BENEŠ, Brno

V roce 2002 připomínáme 65. výročí úmrtí Tomáše Garrigue Masaryka, který na prezidentském stolci jako jediný zosobňoval národnostní prvky tehdejší Československé republiky. Po otci Slovák, po matce Němec, vychováním Čech ze Slovácka, původem z vesnického a maloměstského prostředí – to vše ovlivnilo Masarykův vztah k prostému člověku a současně jeho sociální a etické cítění. Většina životopisců zdůrazňuje jeho přesvědčení o prioritě etiky a platonovské vyváženosti teorie a praxe a evropský politický rozhled, v němž se však neustále projevuje kladný vztah k lokální a regionální tradici, ovlivňující názory a chování jejích nositelů (Veselý, 1918; Doležal, 2, 1921; Herben, 1, 1930; Polák, 1, 2000).

O Masarykovi existuje obsáhlá literatura (Nejedlý, 1, 1949, 50-83). Většina prací vychází z předem stabilizovaného pozitivního vztahu autorů k Masarykově osobnosti, kladné jsou i vzpomínky přátel i účastníků náhodných setkání; převážně apriorně pozitivní jsou i mnohé filozofické a sociologické polemiky a jen málo hlasů je zaměřeno velmi kriticky (Rádl, 1919, Slavík, 1929, Nejedlý, 1949, 20-30; Machovec, 1968, 9-29). Použijeme-li poválečné terminologie, která ovšem ex post není míněna nijak negativisticky, můžeme mluvit o pečlivě připravovaném kultu Masarykovy osobnosti, která v českém prostředí vyrovnaně ční jako mravní obelisk nad všedností tohoto světa. Toto mediální vypracované pojetí a hlásání masarykovských „ideálů humanitních“ jaksi zakrývá Masaryka jako člověka – nositele a interpreta individuálního vzpomínkového vyprávění, tedy jako *subjektu slovesné výpovědi*. Tento aspekt se ve folkloristické literatuře z různých příčin dosud nesledoval. Nejde mně o objevování dosud neodhaleného ani o nahrazení nebo rozšíření jednoho mýtu, nýbrž o pokus zjistit, jakou úlohu mohla mít v Masarykově povědomí lidová tradice, do jaké míry ji udržoval nebo jen pasivně přechovával v paměti a zda by bylo možné ve folkloristickém smyslu hovořit o Masarykovi-vypravěči.

K tomu můžeme srovnat zejména četné porůznu roztroušené epizodky, vlastní životopisy a osobní vzpomínky na mládí na Slovácku, v Brně a ve Vídni. Zůstávám u vzpomínek na mládí hlavně proto, že mají k lidové kultuře nejbližší a jsou současně dobovou charakteristikou tradice, dodržované ještě v 60. – 70. letech

19. století na jihovýchodní Moravě. Vycházím zejména z těch pramenů a vzpomínek přátel a rodiny, které byly pro meziválečnou generaci v Československu publicisticky připravovány od počátku 20. století – počínaje oslavou Masarykových šedesátin v r. 1910 – čímž se postupně vytvořila bohatě epizodicky doložená a obecně známá legenda, šířená navíc ve školách všech stupňů o „tatíčkoví“ Masarykovi. Tato mediální dostupnost umožňuje svým způsobem do jisté míry rekonstruovat zpětnou vazbu, běžnou při jakékoliv vypravěčské příležitosti a tím také podchytit jeden z podkladů širokého zájmu Čechů, Moravanů a Slováků o Masaryka jako člověka a jako předmět podání z nejrůznějšího prostředí a při nejrůznějších příležitostech (Vanovičová, 1998, 51-71). Je samozřejmé, že hlavní úlohu zde sehrávají také vzpomínky jeho nejbližších přátel a spolupracovníků Herbeny, Škracha, Čapka a dalších (Herben, 1930, 17-20; Škrach, 1930 – 1931; Čapek, 1928, 1931, 1935, 1937). Z nich zejména poslední (nar. 1890) sepsal ve svých asi šestatřiceti letech celý soubor „mlčení a povídání“ (Čapek, 1937, 319-334) do knihy *Hovory s TGM* (1. vydání 1928), které jen do Masarykovy smrti v r. 1937 vyšlo úctyhodných 39 000 výtisků. Zvláště během války a nacistické okupace se Hovory staly doslova posilující četbou a tuto funkci podržely hluboko do 70. – 80. let 20. století, i když oficiální vztah k nim procházel různými proměnami. Výjimku ovšem tvoří období kolem r. 1968, zatímco obnovené ediční volnosti bylo dosaženo až od r. 1990. Mezitím vznikl asi ve dvou generacích obyvatelstva, narozených v letech 1890 – 1918 zmíněný již charismatický obraz TGM, který přetrvává v nostalgicky petrifikované podobě zejména v generaci narozené od začátku druhé světové války.

Biografické prameny pečlivě a detailně shromáždil Zdeněk Nejedlý zejména v 1. dílu své práce *T. G. Masaryk* (Praha, 1930); řada epizod je obsažena v dnes již pozapomenuté knize Jaroslava Doležala *Masarykova cesta životem* (Brno, 1921) a moderně interpretované poznatky najdeme u Milana Machovce v knize *Tomáš G. Masaryk* (Praha, 1968). Dále máme k dispozici vzácný materiálový soubor osobní archivárky Anny Gašparíkové z let 1929 – 1937, který pod názvem *U Masarykovců* vyšel v Bratislavě v r. 1995. Masaryk, který údajně nerad hovořil o sobě, nezanechal ani beletristickou autobiografii, která by poskytovala bližší vodítko, jako je tomu jinde. Předem se omlouvám, že tyto prameny kriticky nesrovnávám, neboť mně nejde o analýzu Masarykovy osobnosti z jiného než folkloristického hlediska. Vzhledem k předpokládanému rozsahu příspěvku také vynechávám veškeré další citáty a soustředuji se na materiál, který zná moje a starší generace v různých úpravách ze sborníků a čítanek. Takto získané poznatky o zpětné vazbě nedosahovaly ovšem přímo k samotnému mluvčímu, nýbrž pouze k interpretům těchto promluv a dodnes fungují kromě jiného také v českém krajanském prostředí (Zpravodaj, 1997). Stranou pak ponechávám korespondenci TGM s rodinou redaktora Moravských novin v Brně a od r. 1850 profesora české řeči a literatury na vídeňské univerzitě Aloise Vojtěcha Šembery (1807 – 1882).

Považuji nyní za možné provést sondu do těchto vybraných tematických okruhů vyprávění Tomáše Masaryka:

/1/ Některé předpoklady pro vypravěčské uchovávání a další tradování osobních vzpomínek na způsob života slovácké vesnice od poloviny 19. století v souvislosti s poznatky Masarykova otce Josefa.

/2/ Tematika vzpomínkových vyprávění z dětství a mládí v 60. – 70. letech 19. století.

/3/ Charakteristika vlastního Masarykova podání, způsob výběru epizod, glosování a specifičnost vyjadřování se zřetelem k Čapkovým stylizacím v Hovorech a k lidovému vyprávění.

/1/ Jedním z možných předpokladů pro zkoumání Masarykova sklonu ke vzpomínkovému vyprávění jsou představy o vypravěčských schopnostech jeho otce Josefa (Bogatyrev, 1937-3, 458-468). Z dnešního hlediska jde spíše o výrazné doklady oral history, k níž se Josef Masaryk zřejmě rád uchýloval. Víme o tom z pozorování Petra Bogatyreva, který při svém studiu korespondence Svatopluka Čecha kolem roku 1930 našel dva dopisy stenografa Jana Remundy z Hustopeče, zaslané do redakce Národních listů v roce 1892. Obsahují „popěvky slovácké“ asi z let čtyřicátých a „slovácký obrázek Hadramár“ z r. 1850. V druhém dopisu poslal Remunda vyprávění „Jan Hovezák“ a „Z úředního jednání na Uherském Slovensku“. Hadramár vyšel 27. 9. 1892 v odpoledním vydání Národních listů č. 267, ostatní texty se nedochovaly. Z rozhovoru s Remundou (žil ve třicátých letech 20. století ve Veverské Bitýšce nedaleko Brna) zaznamenal Petr Bogatyrev jeho vzpomínky na léta 1890 – 1899, kdy Remunda bydlel v Hustopečích a stýkal se s tehdy asi pětasedmdesátiletým Josefem Masarykem, otcem TGM. Spřátelili se, chodili spolu na vycházky a Josef Masaryk vyprávěl, jak se učil číst, jak vypadala stará škola, jaké bylo jeho dětství a jaký byl vztah Slováků k roku 1848, který sám zažil jako pětadvacetiletý ve službách šlechty.

Masarykův otec, Slovák z Kopčan, se aktivně hlásil k české menšině v Hustopečích (Auspitz) jižně od Brna a podržel si slovenštinu, zřejmě kombinovanou s místním nářečím, které se považovalo z hlediska uherských i moravských Slováků za „hanácké“ (jde o široké přechodné pásmo hanácko-slovácké, které obě strany přesně odlišují a dodržují). Povídka „Hadramár“ údajně vznikla na základě Masarykova podání, samozřejmě v úpravě Remundově, a pojednává o zavedení „četnického pořádku“ v Kopčanech („hadramár“ = gendarm, žandarm, nikdo tomu nerozuměl, proto „hadramár“): „Dříve chodili „k pořádku“ k rychtárovi, teď (od 1848) chodil do Kopčan hadramár a tomu všechny trestné činy měli oznamovat“ (Bogatyrev, 1937-3, 461). Vyprávění, které Bogatyrev tlumočí celé, je zajímavé jako vypravěčský akt, obsahující živý a věcný popis zatčení mladíka, který se popral se svým otcem. Ten se chtěl spokojit s potrestáním v Kopčanech, jak bývalo zvykem, ale syna mu odvedli „hadramáři“ – četníci. „Ništ pro ništ a ništ za ništ“ – dušoval se Ondra – „len že som s tatkovým kožuchom uderil trikrát do zemi; nuž to je ten prestupek – že taťka ho mel oblečený“ (Bogatyrev, 1937-3,

462). Mluví vyjadřuje svůj názor na věc se sklonem ke grotesce a umí popsat i tradiční a stereotypní názory ostatních. Tato epizoda se sice v Masarykových vzpomínkách na otce nevyskytuje, ale je dokreslením charakteristik, které o něm TGM podává: otec rád pozoroval přírodu a vyprávěl o ní dětem, měl humorný pohled na vesnické prostředí, ale současně pasivně vyjadřoval jisté smíření s nutností pracovat loyálně pro vrchnost (v tom se shodoval se svou ženou, Tomášovou matkou), rád vypravoval epizody ze života a měl podle Remundy živelnou radost z vlastního slovesného projevu. Vztah k veřejným otázkám a soudobým tradičním stereotypům se shodně projevuje v mínění Ondrova otce: „Jaj veru pane hadramár, já ho něnechám zavřít, tak já to nemyslel, aby Ondra bol zavřený, len potrestat ste ho meli...“ (Bogatyrev, 1937-3, 462).

Josef Masaryk ovšem ani z těchto cenných Bogatyrevových postřehů nemůže být označen za „vypravěče“ v dnešním pojetí, nýbrž spíše jako člověk, který se kolem sebe dívá s otevřenýma očima a rád své poznatky sděluje, komentuje a glosuje. Zřetelně není součástí lokální vypravěčské tradice (nejsou o tom nikde zmínky), spíše měl jen emocionální vztah k výchozímu prostředí: „Nosil se také tak, ne sice v kroji, ale v modrém, šnúrovaném kabátě, jaká nosili uherští Slováci, byli-li jinde na práci“ (Nejedlý 1, 1949, 122). Mohla to však ale také být záliba panského šafáře v uniformách či livrejích všeho druhu.

Podle Remundy znal Josef Masaryk také řadu slovenských písní – ty předal zřejmě svému synovi. Kromě toho uměl vypravovat pohádku o králi, kterého hrdina přinutí říci „to je lež“ (srov. ATh 825*), o níž ve Slavische Rundschau Bogatyrev dodává, že tuto verzi nezaznamenal ani Polívka, ani Tille. Můžeme zřejmě konstatovat, že TGM přejímá od otce skrytou představu o protestu proti vrchnosti, který se ovšem nijak neprojevuje (jen se o něm hovoří...), že dále přebírá kladný vztah k lidové kultuře a sklony ke glosátorství, nikoliv však k vyprávěčství samému. Také Petru Bogatyrevovi jde zřetelně jen o Josefa Masaryka, aniž by si blíže všimal jeho vlastního prostředí v Hustopečích, kde Remunda prokazatelně hrál úlohu posluchače a případně iniciátora zpětné vazby. Od kontaktu Remundy s Josefem Masarykem ovšem tak jako tak uplynulo v době Bogatyrevových výzkumů již třicet let ... Detaily však Bogatyrev líčí velmi věrně a podrobně, což nás dnes do jisté míry oprávnjuje k uvedeným závěrům. O bližším kontaktu dvaadvacetiletého Tomáše a téměř sedmdesátiletého Josefa Masaryka se zde – i jinde ve vzpomínkách TGM – praví, že otec při návštěvě Prahy u syna dlouho nevydržel a brzy se vrátil zpět do Hustopečí, tak silný byl jeho vztah ke slovácko-hanáckému prostředí (Čapek, 1937, 9).

/2/ Můžeme tedy vyprávěčství Masarykova otce charakterizovat spíše jako slovesnou performanci s informativním záměrem v rámci oral history bez náznaku subjektivní snahy o esteticky působící projev. To se také později vzdáleně projevuje ve vzpomínkách a epizodách TGM, zvláště bereme-li v úvahu, že hlavní soubor vyprávění vznikl z Čapkova podnětu v letech 1926 – 1937. „Tož celkem to bylo asi devět let vyptávání, uvažování, vzpomínání, vypravování a – mlčení“

(Čapek, 1937, 334). V té době bylo Masarykovi 76 – 85 let a uvidíme dále, že mohlo ubývat i přesnosti, i výkladu některých jevů z mládí. Totéž se týká věrohodnosti respondentů, kteří na Masaryka vzpomínali a jejichž promluvy lze konfrontovat s jeho vlastními (Nejedlý 1, 1949, 126).

Folklorně živé prostředí Slovácka od začátku druhé poloviny 19. století mohlo pozitivně působit na dodržování tradic a životních stereotypů. Stejně pozitivně působily západoslovenské vlivy z otcovy strany (Kopčany, Radimov, okolí Holíče) a vlivy slovácko-hanácké z matčinych Hustopečí. Matka pocházela ze střední společenské vrstvy (naposled sloužila jako panská kuchařka), otec byl panský kočí, později šafář. Seznámili se v Hodoníně, 15. srpna 1849 slavili svatbu a 7. 3. 1850 se narodil Tomáš. Jeho vzpomínky nevytvářejí vyprávěčský komplex, jsou to převážně registry, epizody, někdy doprovázené hodnocením z hlediska šedesátiletého až sedmdesátiletého odstupu. Lze je sledovat zhruba ve třech tematických blocích, které ovšem nebyly interpretovány v příčinné časové postoupnosti, nýbrž zcela nahodile a příležitostně.

a) Individuální vzpomínky z dětství a mládí na vesnici a ze studií jsou soustředěny do základních epizod, které respondentovi utkvěly nejvíce v paměti: o tom, jak splašený kůň přeskočil dítě, aniž mu ublížil, o požáru („Oheň na vsi, to je také pro kluky svátek“, Čapek, 1937, 21), o tom, jak chodili krást ovoce a hrozny, klátit ořechy, a co pro malého kluka znamenalo mít svůj „plavajz“ (tužku) nebo nové barvičky. Občas se vzpomínkami mihne postava učitele Štancela, poznámka o jeho sociálním postavení, uznalá vzpomínka na Masarykův lidský a vzdělávací vzor pátera Satoru a postřehy o vlastním učitelování, kdy se za mladého Masaryka postavili sedláci proti svým pověřčivým ženám. Také epizody z války s Prusy zaujaly ve vzpomínkách na šestnáctileté mládí své místo (Čapek, 1937, 13-22 pass.). Pozornost poutají Masarykova gymnaziální léta v Brně se známými „vzpurnými“ epizodami (výslovnost latiny, „kouření“, první láska, srážka s ředitelem a nucený odchod ze školy), ať již jsou různými autory jakkoliv zdůrazňovány nebo vysvětlovány. Zato studium ve Vídni a zejména společenský život, kterého se přestálý sextán až oktáván účastnil, zanechal v jeho vzpomínkách jen slabou stopu. Záměrně? Leč tento výčet musí stačit k tomu, abychom zachytili alespoň nejmarkantnější epizody nebo kratší vyprávění – jejich celek jen v Hovorech najdeme na zhruba osmdesáti stranách.

b) Pro naši sondu jsou však mnohem důležitější epizody ze života slováckých kluků, o nichž Masaryk zřejmě s potěšením a podrobně vypravoval: „Takový kluk na venkově má mnoho práce, jejej! Tož si to spočítejte: musí umět hvízdát na pysky, mezi zuby, na jeden prst, na dva a na pětě; potom na dvojí způsob luskat prsty; musí umět všelijak zápasit, stát na hlavě, chodit po rukách a lámat kola; a dobře utíkat, to hlavně. Oblíbená hra-ďřina bylo „glckání“: to se musí skákat na jedné noze, ruce založeny křížem, a ramenem se drcá do ramene, aby sok musel napadnout na skrčenou nohu; obyčejně jsou dva proti sobě, ale i tři, čtyři a celý chumáč kluků. Potom musí umět střílet z praku a z luku, trefovat kamenem, jezdit na koni, práskat bičem a kocarem, vylézt na každý strom, chytat

raky a škrobáky (brouky), plavat, ohníčky dělat, klouzat, sáňkovat, kulovat se, po chůdách chodit, a co já vím co všechno. (...) Jen si spočítejte všechna klukovská řemesla: dělat bezové a brkové pukače; vyřezávat pišťalky z vrbového proutí nebo z husích kostí a klarinety z třešňového dříví; dělat trubky z obilních a dyňových stonků; vyrobit jednoduchý luk nebo kuši s šindelovou pažbou a k tomu šípy; potom pušky, šavle a čáky; zhotovit si míče, pěčky nebo jak vy tomu říkáte, špačky, potom blechy a palestry; vyřezávat mlýnky vodní i větrníčky nebo dokonce velkonoční klapačku; uvázat jakýsi gordický uzel a splést z koňských vláší prstýnky a celé řetězy – tomu nás učil německý chlapec na vexlu. A na to všecko má kluk jen za groš kudlu – kapesní nůž, my jsme říkali „fedrmesl“, byl ideál všech ideálů; kdo mohl, vypůjčil si doma pilku, dláto nebo sekyrku, a už něco řezal a tesařil. Každý hoch je kus inženýra. (...)“ (Čapek, 1937, 12).

„Dětských her bylo mnoho, všecky venku na vzduchu; docela nepacifisticky jsme si hrávali na vojáky, vlastně na vojnu. Anebo na raubíře; já jsem býval náčelníkem raubířů a syn ředitele panství náčelníkem šandárů; to se rozumí, když to šlo, nařezal jsem mu.

Takový kluk má svou klenotnici a v ní: barevné fazole, knoflíky, pěkné kamínky, paví a sojčí pírkó, kostky z broušených kousků cihly, barevné sklíčko, hranol nebo čočku z nějakého lustru, třeba kostelního, a jiné poklady. I svůj obchod mají kluci; půjčují na vysoký úrok fazole, vyměňují si a někdy i prodají za krejcar“ (Čapek, 1937, 13).

V Hovorech následují dvě stránky, které sám Čapek nazval Rok na vsi. Popisuje se zima, jaro, Velikonoce, procesí a litanie, visitace, návštěva vojáků ve vsi, hody, příjezd komediantů, pohřeb, podzim ... „Když jsem dospíval, študoval jsem vědomě ten život na vsi; býval jsem na prázdninách v Kloboukách u Brna, a tehdy – to jsem byl universitánem ve Vídni – chtěl jsem napsat román o životě dědiny. Tamní doktor, zajímavý člověk, měl být hrdinou a osou románu, a kolem něho se měla rozvíjet kronika vsi. Ještě nedávno jsem našel několik listů z toho svého pokusu“ (Čapek, 1937, 20-23).

Lze předpokládat, že již citování uvedených souvislých ukázek dostatečně předvádí, co vše utkvělo Masarykovi z dětství až do vysokého věku a co tedy zřejmě na něj nejvíce zapůsobil.

c) Jako třetí tematickou skupinu můžeme označit vyprávění různých vzpomínek v rámci oral history, v nichž Masaryk současně vyjadřuje své názory na etiku, náboženství a národnost. Jedním z prvních vjemů byly poznatky o sociální nerovnosti: „Já jsem tak na otci vycíťoval a vypožoroval účinky roboty, poroby; sloužil a pracoval s nechutí, z musu, před svými pány smekal, ale rád je neměl. (...) To byly tak mé první sociální dojmy, když jsem vídal, jak byli někteří panští úředníci na mého otce hrubí“ (Čapek, 1937, 9-10). Masaryk těžce snášel neustálé překládání otce z místa na místo, způsobované zřejmě tím, že nesnášel a odmítal úplatky, odhaloval krádeže v panském statku a tím se stával pro některé nadřazené nepohodlný. Snad toto počáteční sociální vnímání souviselo i s rodinnou výchovou a s náboženským citěním: „Matka byla zbožná. Ráda chodila do kos-

tela, ale neměla k tomu mnoho kdy, musela se dít na rodinu. Slýchal jsem od ní: Herrendienst geht vor Gottesdienst. Na to jsem vzpomínal později, když jsem chápal politickou roli církve a Feuerbachovu teorii, jak náboženství slouží politice“ (Čapek, 1937, 8-9). Jenže v Masarykově dětství to bylo poněkud jiné: „To se rozumí, jako dítě jsem nevěřil jen v to, čemu nás učili ve škole a v kostele; můj katolicismus byl takový pověřčivý, prostoupený slováckou mythologií. (...) Byl bych snad mohl říci, že polednicí je vlastně příšerné ticho pravého poledne, klekanicí soumrak s klekáním, ale (...) dítěti se líbí poesie mythů. Ovšem od té poesie bývá brzy odtrhován: včera, když jsem přišel po klekání, matka hrozila, že ta klekáníce mě přece jednou vezme; dnes jsem musel na poli hlídat brambory až do tmy a bál jsem se klekáníce – ale dyť, chlapče, víš, že klekáníce není ...“ (Čapek, 1937, 17-18). A národnost? To u Masaryků nebyl problém: „Mně se nejvíc líbil můj strýc, pekař v Hustopeči; byl sice dost hrubý, bil ženu i děti, ale jinak takový pevný, rozšafný, pracovitý člověk, Slovák z Cáhnova, tehdy poněmčovaného; mne již tenkrát v Hustopeči zajímalo, jak se mohl ze Slováka stát Němec, hustopečský občan (...) zašel jsem jednou o prázdninách k těm svým příbuzným v Cáhnově, abych to přenárodnování pozoroval“ (Čapek, 1937, 25). Cáhnov, dnešní Hohenau, leží blízko moravsko-slovensko-dolnorakouské hranice a dodnes v něm žijí Slováci, kteří nezapomněli na svůj původ. Češství prožíval Masaryk nejintenzivněji na brněnském gymnáziu, kde šlo o soužití Čechů a Němců za kontroverzních podmínek, neboť studenta kvintána, staršího věkem, se dotýkala snaha některých českých profesorů vystupovat jako Němci. Po odchodu – společně s rodinou Le Monierových – do Vídně, kde posléze odmaturoval, zjišťuje Masaryk, že zde vedle sebe jako v hlavním městě monarchie žijí různé národnosti, které mají jistou možnost nacionální seberealizace: Němci mohou zůstat Němci, Češi a ostatní Slované mohou pokračovat ve svém národním uvědomění – a nemusejí se vzájemně napadat.

Nemohl jsem se nezmínit o těchto několika poznatcích, neboť se domnívám, že souvisejí s naší základní tezí. I tak je z uvedeného patrná jistá vnitřní významová protikladnost Masarykových charakteristik: otec těžce nesl bezpráví, ale byl proti němu bezmocný; matka byla sice pobožná, ale chápala své sociální postavení a realitu života; strýc byl sice hrubý a odnárodněoval se, ale současně byl pevný a rozšafný. Tyto zdánlivé rozpory však Masaryk postupně chápe a dokáže se s nimi vyrovnat v pozdější politické praxi. Ze vzpomínek na vesnické a městské prostředí v mládí zaujaly tedy Masaryka epizody o vztahu k panstvu, vlastní odpor proti přetvářce a lži (pokud snad nejde o stylizace pozdějších autorů), dále příklady vědomého navazování na tradice vesnického života, ztělesněné v osudech otce i matky a konečně řešení náboženských nejasností v dospívání, zvláště za působení P. Františka Satory v Čejkovicích a P. Matěje Procházky v Brně (Nejedlý, 1949, 219-224; 265-284).

/3/ Věnuji se nyní třetímu oddílu svých poznámek, totiž pokusu o folkloristickou charakteristiku vlastního Masarykova vzpomínkového podání. Prakticky jen Karel Čapek dokázal vytvořit vhodnou vyprávěčskou situaci a formou řízených interviewů získat potřebná vyprávění, glosy a názory. Mohl postupovat jako tehdejší sběratel folklorní prózy, neboť s ní – a s dalšími žánry neprofesionální tvorby – měl vlastní analytické zkušenosti (Čapek, 1971, zvl. 42-122), avšak v této činnosti mu překážely do jisté míry dvě zásadní okolnosti. Byl profesionální spisovatel a zřetelně i do Masarykových promluv vkládá některé svoje literární postupy a prostředky, a za druhé byl zaujatým ctitelem myšlenek a stanovisek o čtyřicet let staršího Masaryka, jehož si neobyčejně vážil. Tato forma autocenzury se samozřejmě projevuje zejména ve výběru biografických epizod a v jejich pozitivním líčení. A tak vznikl sice obsahově závažný a slovesně obratný zápis, ovšem otázka spoluautorství a systému formulací zůstává stále do jisté míry sémioticky obtížně analyzovatelná, jak bude zřejmé z několika dále uvedených složek slohového projevu.

Jedním z prvních, kdo se zabývá stylistickou stránkou Masarykových písemných projevů, je Jan Mukařovský. Vycházel z představy, že „vědecký sloh je u Masaryka proniknut prvky slohu řečnického, řečnický slohu vědeckého. Rozdíl se týká ne tak slohových prostředků samých jako spíše poměrné hojnosti jejich užívání (...)“ (Mukařovský, 1930, 374). Mukařovský označuje Masarykovo slovo jako věčné se sklonem ke zužování rozsahu pojmenování, jde tedy o postup od determinace pojmů (výčtu rozsahu) po jejich učlenění (výčet částí). Srovnáme-li Mukařovského poznatek, který je platný pro Masarykovu vědeckou tvorbu, se vzpomínkami, lze obecně říci, že tento stav se dílčím způsobem projevuje i zde. Masaryk totiž podle Mukařovského používá s oblibou řady paratakticky přiřazených větných členů, což se velmi nápadně objevuje i ve vzpomínkovém vyprávění. Rád také hromadí několik slov k označení jedné věci – i tento jev je ve vzpomínkách běžný. Mukařovský si navíc všímá užívání slov a obrátů z hovorové řeči, které pronikají do Masarykova slohu – můžeme říci, že právě tento jev je přirozeným slohotvorným prvkem pro Masarykovy vzpomínky z dětství na vesnici. V Masarykově větě pak Mukařovský nachází rozdrobenou intonaci, blížící se hovorové, dále převahu slučovacích souvětí (tedy nejen parataktické přiřazování větných členů) a hojné užívání pomlk – abychom hovořili především o jevech, které jsou společné slohu Masarykových vědeckých a publicistických projevů a jeho vzpomínání. Jestliže v Masarykových větách je „oslabena spojitost intonační, syntaktická i významová“ (Mukařovský, 1930, 393), může to svědčit o autorském zaměření vnímatelovy pozornosti na věc, na signifié, přičemž mluvčí používá specifického způsobu vyjadřování, jimž se toto signifié zdůrazňuje, jakoby se současně stále přemítalo o přesnější volbě signifiant. To vše v různé intenzitě ústrojně prolíná i do vzpomínkového vyprávování TGM.

Nyní ovšem máme k dispozici jen Čapkův záznam v Hovorech, o jehož textu jsem se již zmínil. K dalšímu srovnávání se musíme obecně seznámit s některými výraznějšími rysy lidového vzpomínkového vyprávění jako folklorního žánru,

neboť i o tomto východisku v úvodu hovořím na příkladu promluv Masarykova otce, ostatně také zapsaných jen laicky. Jako pokusnou základnu pro srovnání volím asi dvacet východisek. V rámci uvedených tří oblastí se ve slohu Masarykově, Čapkově a v lidovém vzpomínkovém vyprávění vyskytují především tyto společné rysy: snaha zachytit sice výrazné, individuálně důležité, ale současně „obyčejné“ děje (to lze pozorovat u Čapka, u Masaryka i v lidových memorátech); zařazení zmínek o účelových historických souvislostech (i širších, než jen regionálních), přičemž u lidových vyprávěčů se tím míní uvádění souvislostí ad hoc (např. v historicky orientovaném memorátu); konkrétnost pozorování – ta je zřetelná v oral history obecně; zmíněná již věcnost slova, uclnění pojmů; kladný vztah k nářečí, v tvorbě Čapkově k hovorovému jazyku; využití hovorových obrátů z různých vrstev jazyka a zřetelný sklon k parataxi (nápadný i v lidové vyprávěčské tradici); zmíněná již absence záměrných intonačních vrcholů (rozdrobená intonace je patrná v rané Čapkově tvorbě); vyprávění má charakter dialogu – u Masaryka odpovědi na Čapkovy dotazy, v Čapkově tvorbě, zvláště v povídkách, jde o dialogy postav mezi sebou a se čtenářem, v lidových promluvách jde o vyprávění – dialog s posluchačem, vedený se zřetelem ke zpětné vazbě.

To jsou některé výraznější záchytné body, které nyní můžeme blíže srovnat s individuálním slohem Čapkovým. Kromě uvedených společných složek je pro Čapka speciálně příznačné hromadění synonym (opět především v povídkách a vyprávěních) a užívání takových závěrů novel, povídek a úvah, které jsou formulovány jako poučná glosa nebo miniúvaha – v románech se takové závěry vyskytují i na konci některých kapitol. Je patrné, že tento postup sporadicky proniká i do jeho zápisů Masarykových vyprávění, jež tak získávají literární, beletristický charakter. Ne všude a ne vždy – označil bych to spíše za tendenci. Z lidového vyprávění zasahuje do Masarykových memorátů a oral history vztah k lidové regionální tradici, znalost prostředí, v němž se odehrávají osudy postav, a zmíněné již oslabení vnitřní soudržnosti vět a obecně oslabená hypotaxe, což ani u lidových vyprávěčů není vzácné.

Výhradně vlastním Masarykovým slohotvorným postupem zůstává fakt, že sděluje spíše registry než povídkově ucelené příběhy a že své životní epizody velmi střídme fabuluje. Často využívá vnitřního monologu (který má u Čapka jinou funkci a v lidovém vyprávění se téměř nevyskytuje) a konečně uplatňuje již zmíněné pomlky, které věnuje krátké úvaze o dalším průběhu rozhovoru. Čapek je zřejmě označuje středníkem. S pomlkami patrně souvisí již zmíněný nízký zájem o fabulaci či o výsledný estetický tvar vyprávění, bez čehož se naopak ani lidová vyprávěčí, ani Čapek neobejdou. Navíc je patrný řekněme „profesorský“ filozofický nadhled nad jevy z vlastního života (u Čapka je to „lidská dimenze“ vyprávění, vedoucí nicméně k obdobnému cíli).

Jsem si vědom zkratkovitosti a tézovitosti těchto poznámek: považuji je však jen za první pokus, který by zasluhoval systematické další rozvedení. Pro úsporu místa také neuvádím příklady příslušných textů. Sloh Masarykova vzpomínko-

vého vyprávění, zachyceného v Hovorech, tedy obsahuje řadu složek obecně literárního a vypravěčského charakteru, je poměrně málo ovlivněn – alespoň ve formě edice – přímo Čapkem, protože je mu svým pojetím tak jako tak blízký, po otci jej ovlivňují některé prvky lidového neprofesionálního vypravěčství a k tomu přistupuje několik rysů příznačných pouze pro Masarykův vlastní specifický způsob podání. Mohli bychom říci, že Masaryk zná lidovou folklorní tradici, ale jejich postupů využívá jen příležitostně a spíše v emocionální rovině (Čapek, 1937, 12). Tomu by odpovídala i mladistvá představa vídeňského studenta napsat román o moravské vesnici. Nejde tedy o bezprostřední vztah pouze k lidovému vypravěčství, nýbrž o potencionální ovlivnění folklornosti v širším rozsahu, ať již se dalo vědomě nebo subjektivně.

Dnes je bohužel téměř nemožné zjistit, jak se TGM chtěl sám prezentovat, jak chtěl, aby byl vnímán, nikoliv pouze jak byl představován. Vzpomínky byly zachycovány postupně různými autory a v různém světle i kvalitě až od Masarykových padesátin, hlavní část až kolem sedmdesátky. To je sice velmi vhodný věk pro ohlédnutí, avšak do bezprostředního odrazu skutečnosti již prostupuje zmíněný nadhled, který se sebekriticky stává integrální složkou vypravování. Šlo by tedy o podchycení dalších možností pro objasnění snahy mluvčího o seberealizaci (ta je v Čapkově interpretaci podána jednoznačně kladně), o zjištění záměrů sdělování, o záměrné či nezáměrné funkce Masarykových promluv. K tomu všemu však pro folkloristiku existuje poměrně málo materiálu, neboť jak jsem již uvedl, je postava TGM zahlcena četnými až apologeticky konstruovanými pajány o prezidentu Osvoboditeli, „tatičkovi“, budovateli a vůdci generací (Škrach 1, 1930, zvl. 17: 49; 305-311; 373-395; 396-414), zde občas zanikají konkrétní Masarykovy snahy o vytváření filozofie praxe a jeho velmi bezprostřední vztah k realitě, spojený se schopností jejího konkrétního odrazu. S filozofickými představami rozhodně souvisí i péče TGM o dobrý sportovní vzhled a dobrou životosprávu – leč i tato lidská snaha (populární „sokolování“, střídmost, jízda na koni ...) se stala předmětem dalšího zveřejňování v kladném i jiném smyslu (Peroutka, 1937, 1). Chtěl tak TGM sám vypadat, nebo tak byl „vytvářen“ médii? Herben, Čapek, Peroutka, Škrach a další se o to snaživě přičiňovali, nepochybně v dobré víře a nepochybně bez nadsázek. Pracujeme-li pak s náhodnými vzpomínkami nebo jejich útržky, dostaneme se ke skutečnému stavu jen stěží. Navíc bohužel ani tehdejší česká folkloristika neměla ještě představu o autobiografii jako součásti oral history, skloubené se vzpomínkovým vyprávěním, které stejně ještě nefungovalo jako folklorní žánr.

Vycházíme-li z těchto předpokladů, mohli bychom Masarykovy vzpomínky z folkloristického hlediska označit jako subžánr vzpomínkového vyprávění, interpretovaného s intelektuálním nadhledem, které obsahuje monoepizodické minipříběhy a glosy věcného charakteru, blízké oral history. Právě toto prolínání vzpomínkového vyprávění a oral history ovlivňuje specifickou estetičnost celých tvarů, která je vyjádřena volným tokem vypravování dialogického typu, adekvátními slohovými prostředky a emocionalitou. Nespočívá tedy ve vypravěčsky

záměrné tvarové vybroušenosti jako u řady lidových vypravěčů, nýbrž má jiné výše uvedené kvality. Závěrem se domnívám, že tato konstatování nikterak nesnižují dokumentární a později i politickou závažnost Masarykových vzpomínek, které zůstávají do jisté míry stále aktuální.

LITERATURA

- BOGATYREV, P.: Josif Masarik – rasskazčik. *Central'naja Jevropa* 7, č. 4, Praha, 1934, 243-250 (1., nejkratší verze).
- BOGATYREV, P.: T. G. Masaryks Vater. *Slavische Rundschau* 7, č. 2, Praha, 1935, 80-92 (2., rozšířená verze).
- BOGATYREV, P.: Un récit de J. Masaryk. *L' Europe centrale* 12, Praha, 1937, 445-446. Označuji 1937-1.
- BOGATYREV, P.: Otec Masarykův. *Lidové noviny* 28.10. Praha, 1937. Označuji 1937-2.
- BOGATYREV, P.: Masarykův otec. *Sborník Matice slovenskej* 15. Turč. Sv. Martin, 1937, 458-468. (Doplněné a zrevidované znění, přeloženo z ruštiny. Označuji 1937-3).
- BRAMBORA, J.: Masaryk a naše literární minulost. In: *Vůdce generací I*, Praha, 1930, 305-311. Srov. Škrach, V.
- ČAPEK, K.: Hovory s TGM. Praha, 1937 (1-1928, 2-1931, 3-1935; zachycovány v letech 1926 – 1935). V r. 1935 1. kompletní vydání, z něho cituji.
- ČAPEK, K.: *Masaryk čili na okraji literatury (1919 – 1931)*. Praha, 1971.
- DOLEŽAL, J.: *Masarykova cesta životem II*. Brno, 1921.
- GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: *U Masarykovcov*. Bratislava, 1995.
- HERBEN, J.: T. G. Masaryk. Praha, 1910.
- HERBEN, J.: Od šedesátky do osmdesátky. In: *Vůdce generací I*. Praha, 1930, 17-20. Srov. Škrach, V.
- HERBEN, J.: T. G. Masaryk 1-3. Praha, 1930.
- JAKOBSON, R.: Jazykové problémy v Masarykově díle. In: *Vůdce generací I*. Praha, 1930, 396-414. Srov. Škrach, V.
- MACHOVEC, M.: *Tomáš G. Masaryk*. Praha, 1968.
- MANN, H.: Masaryk. In: *Vůdce generací I*. Praha, 1930, 49.
- MUKAŘOVSKÝ, J.: Masaryk jako stylista. In: *Vůdce generací I*. Praha, 1930, 373-395.
- NEJEDLÝ, Z.: T. G. Masaryk. *Kniha první. Masarykovo mládí 1850 – 1876*. Praha, 1949 (1. vydání 1930).
- PEROUTKA, F.: Zemřel na koni. In: *Lidové noviny* 45, 1937, 199., č. 472, 1.
- POLÁK, S.: T. G. Masaryk. *Za ideálem a pravdou I. (1850 – 1882)*. Praha, II. (1882 – 1893). Praha, I. 2000, II. 2001.
- RÁDL, E.: T. G. Masaryk. *Mládeži československé*. Praha, 1918.
- SLAVÍK, J.: *Pekař contra Masaryk*. Praha, 1929.
- SUM, A.: Otec a syn Masarykové. *Tomáš Garrigue a Jan Masarykové ve vzpomínkách přátel a pamětníků*. Praha, 2001.
- ŠKRACH, V.: *Vůdce generací. Masarykův sborník 5-6*. Praha, I.-1930, II.-1931.
- VANOVIČOVÁ, Z.: *Folklorní hrdina za národní hranicí (Tomáš Garrigue Masaryk na Slovensku)*. In: *Gramatika národního mýtu a folklór*. Ed. Profantová, Z., Bratislava, 1998, 51-71.
- VESELÝ, F.: *Masaryk, jeho život a dílo*, 1918.
- (Zpravodaj) 1997. *Zpravodaj školy „Komenský“*, č. 1, Vídeň, 6. Drobnosti ze života TGM bez uvedení pramenů. *Vzpomínky na Jana Masaryka převzaty z publikace Padesát let. Soubor vzpomínek a úvah o Masarykově republice*. Toronto, 1968. Podepsána šifra H. M., s. 11 a 13.

DIE ERINNERUNGSERZÄHLUNG IN DER DARBIETUNG DES POLITIKERS UND PHILOSOPHEN TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK (TGM)

Resumé

Der erste Präsident der Tschechoslowakischen Republik (1918 – 1935) verkörperte in seiner Person einzelne Nationalelemente, die im damaligen Staat historisch existierten. Sein Vater stammte aus der Westslowakei, seine Mutter aus einer deutschen Familie, die in Hustopeče (Auspitz) lebte, er selbst wurde in der Mährischen Slowakei in Hodonín geboren und erzogen. Über TGM gibt es eine Reihe von Abhandlungen, Büchern und Studien, die meistens aus der im voraus stabilisierten positiven Beziehung zu seiner Person ausgehen. Diese, mithilfe von Medien ausgearbeitete Auffassung und Darstellung stellt jedoch das Bild von Masaryk als Autor und Träger der individuellen Erinnerungserzählung, d.h. als ein Subjekt der mündlichen Überlieferung. Dieser Aspekt wurde in der tschechischen ethnologischen Literatur bisher nicht in ausreichendem Masse verfolgt, da die Person des Präsidenten überwiegend als Objekt der Erinnerungen verschiedener Leute dargestellt wurde. Als Hauptquelle für die vorliegende Analyse diente mir vor allem das Buch von Karel Čapek (1890 – 1938) „Gespräche mit TGM“ die während der Jahre 1926 – 1935 allmählich zusammengestellt, zuers in drei Teilen (1928 – 1931 – 1935) und im Jahre 1937 als ein kompletter Band in 39 000 Exemplaren erschien. So entstand eine inhaltlich vielfach strukturierte Hauptquelle, die in den breitesten Schichten ihren positiven Widerhall fand, der allerdings als eine Rückkoppelung im folkloristischen Sinne zu bezeichnen ist.

Ich widmete meine Aufmerksamkeit folgenden Themenkreisen:

1. Josef Masaryk, Vater von TGM und seine Voraussetzungen für die Erzähltradition
2. Erinnerungsthemen aus der Kinder- und Jugendzeit in den 60er – 70er Jahren des 19. Jahrhunderts
3. Charakteristik der Erzähldarbietung von Masaryk im Vergleich zu der Schreibart von Karel Čapek und zu der Volkstradition

ad. 1. Petr Bogatyrev beschrieb in den 30er Jahren ziemlich ausführlich die Erzählweise von Josef Masaryk. In Hustopeče lernte er den dortigen Stenographen Jan Remunda kennen, der Masaryks Vater als einen „Erzähler“ kannte und seine Geschichten in belletristischen Form in Prager Tageszeitungen veröffentlichte. Josef Masaryk war ein Lokalpatriote, der als ehemaliger Herrenkutscher und niedrigster Herrenangestellter gut orientiert war und verschiedenes verstand, was die Natur und Politik betrifft. Seine Betrachtungen sind vielmehr Erzählungen im Rahmen der mündlichen Geschichte, es handelt sich meistens um Glossen und Informationen ohne spürbares Anstreben einer ästhetisch wirkenden Ausdrucksform.

ad. 2. Etwas Ähnliches ist in den eigenen Erinnerungen von TGM festzustellen. Die Volkstradition der Mährischen Slowakei konnte seit der Hälfte des 19. Jh. auch das Erzählen von TGM positiv beeinflussen und so finden wir thematisch interessante individuelle Erinnerungen aus der Kindheit auf dem Dorfe, in denen die Welt des südostmährischen tschechischen Milieus reich reflektiert wird. Auch die Studienjahre in Brno finden hier ihre Widergabe. Čapeks Buch beinhaltet ganze 80 Seiten Episoden aus der Kinder- und Jugendzeit. Hierher gehören auch solche Episoden, wo Masaryk zugleich seine Anschauungen über Ethik, Religion und Volkstum äussert, die aus seinen praktischen Betrachtungen hervorgehen und damit dokumentiert werden. Seine Mutter war zwar eine fromme Frau, doch meinte sie immer, dass „Herrendienst geht vor Gottesdienst“ (Zitate auf Deutsch auch im tschechischen Text der „Gespräche“); der junge Masaryk dagegen lebte zwischen dem Glauben und dem Aberglauben des mährisch-slowakischen Dorfes. Die Schwierigkeiten des deutsch-teschechischen Miteinanderlebens konnte Masaryk in den 60er Jahren auf dem Gymnasium in Brno /Brünn/ persönlich erleben. Sein weiteres Studium bis zur Abitur in Wien wird dagegen nur kurz erwähnt; hier widmete er sich eher der tschechischen und slawischen Vereinstätigkeit.

ad. 3. Masaryks Lebenserinnerungen sammelte Karel Čapek ziemlich schwierig. Er selbst bezeichnete es als eine Periode des Erzählens und des Schweigens. Er war damals wahrscheinlich der Einzige, der es verstand, eine entsprechende Erzählsituation hervorzurufen.

Er war ziemlich reich an derartigen Erfahrungen, da er über Folklore und volkstümliches literarisches Schaffen schon vorher einige Studien geschrieben hatte. Der erste Wissenschaftler, der sich in den 30er Jahren des 20. Jh. der Stilanalyse des Wortes und des Satzes in Masaryks Schriften widmete, war Jan Mukařovský. Manche seiner Betrachtungen, die sich auf Masaryks wissenschaftlichen und rhetorischen Stil beziehen, gelten auch für die Erinnerungen. Sie wurden im vorliegenden Beitrag angeführt und mit meinen weiteren Bemerkungen ergänzt. Ich füge auch einige der auffallendsten Parallelen mit Čapeks Stil und dem Stil des Folkloregenres „Erinnerungserzählung“ in der Volkstradition hinzu. Die Rede ist von etwa 20 stilbildenden Elementen, die allgemein oder (vereinzelt) für Čapek und speziell für Masaryk typisch und von Bedeutung sind. Er erzählt eher Regeste als Geschichten, er fabuliert sehr enthalten, sein Erzählen beinhaltet oft Selbstgespräche und kurze Pausen, als ob er den weiteren Verlauf des Gespräches überlegen wollte. Darüber hinaus spürt man im Erzählen von Masaryk, dass er manche Probleme aus der „Professorvogelperspektive“ sieht.

Mann kann voraussetzen, dass der Sprecher die Folkloreerzähltradition kennt, aber er benutzt sie öfter nur in der emotionalen Ebene. Seine Erinnerungserzählung könnte man also als ein Subgenre der traditionellen Erinnerungserzählung bezeichnen, das mit einem zeitlichen intellektuellen Abstand überliefert wird und monoepisodische Minigeschichten und sachliche Glossen beinhaltet, womit es der oral history nahe ist. Es handelt sich um ein freies Erzählen, dem nur von Zeit zu Zeit durch Čapeks Fragen die gewünschte Themenrichtung gegeben wird, was natürlich die dokumentarische und politische Bedeutung auch für weitere Generationen nicht vermindert.